

Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme¹

Öz

İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429) kıraat ilmi tarihinde hem telif hem de tedris yönüyle bu ilme hizmet etmiş önemli isimlerden birisidir. Kıraat ilmi açısından İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin kendisinden sonraki dönemde iki önemli işlevi olmuştur. Bunlardan birincisi, *en-Neşr*, *Tayyibetün-Neşr*, *ed-Dürre* gibi bizatihi kıraate dair konuların ele alındığı eserlerin yanında biyografi türünde kaleme alınan *Ğayetün-Nihâye* gibi eserlerin kıraat ilmi telif veya tedrisinde vazgeçilmez kaynaklar arasında yer almasıdır. İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin ikinci önemli işlevi ise kendisinden sonra gelen kıraat uleması tarafından eserlerinin detaylı incelenmesi neticesinde oluşan tahrîrât geleneğidir. Yine İbnü'l-Cezerî'yi kıraat alanında önemli kılan hususlardan biri de, eserlerinin tarik/rical ve metin/içeriklerinin incelenerek sonrasında bu geleneğe dair önemli ölçüde bir birikim ve külliyyatın oluşmasıdır. İbnü'l-Cezerî sonrasında, eserlerinin incelenmesiyle oluşan tahrîrâta dair çok sayıda eser yazılmış, hatta bunun bir neticesi olarak da farklı kıraat ekolleri ortaya çıkmıştır. Bunlar Ali el-Mansûrî (v. 1134/1721)'ye atfen “Medresetü'l-Mansûrî” ve Mustafa el-İzmîrî (v. 1154/1741)'ye atfen “Medresetü'l-İzmîrî” diye anılan ekollerdir.

Lügat olarak “Düzene koyma, değerlendirme, inceleme ve sağlamlaştırma” gibi anlamlara gelen tahrîrât kavramı ıstılahta, imamların râvilerinden sonra gelen ve kıraat terminolojisinde “Tarik” diye isimlendirilen isnad halkalarının, kıraat ilminin temel kaynaklarına gitmek sûretiyle, sıhhat ve tevsîkinin incelenmesi, kıraatlerin telfik ve tahlîl gibi birtakım hatalardan korunması adına makbul kıraat vecihlerinin ortaya konulmasıdır. Kendisinden önceki belli sayıda kaynak eserlerle yetinmeyen İbnü'l-Cezerî, kıraate dair diğer kaynaklardan da istifade etmek suretiyle –Dâni'nin eserlerinde yer alan râvi ve tariklerle yetinmeyip- kendinden önce telif edilen eserlerde yer alan rivayet ve tariklerden de bahsetmiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî tariklerden bahsederken birtakım vecihleri sıhhat bakımından inceledikten (tahrîr etme) sonra elemeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserdeki kıraat vecihleri ve bu vecihler üzerine bina edilen kıraatlarla ilgili hükümler incelemeye tabi tutularak birtakım vecihler devre dışı bırakılmakta, mutlak olarak ifade edilen bazı vecihler ise takyid edilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle Tahrîrât geleneğinin tanımını ile kıraat ilmindeki yeri üzerinde durulacak ardından İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserleri özelinde tahrîrâtın yöntemi ve mahiyetine dair tespit ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Cezerî, Kıraat, Tahrîrât, Şatbiyye, Tayyibe.

The Nature and Methodology of the Tradition of *Tahrîrât* in the Science of *Qirāah*

¹ Recep KOYUNCU, Dr. Öğr. Üyesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı.

Abstract

Ibn al-Jazarī (d. 833/1429) has greatly contributed to the science of *Qirāah* through composing works and training students. His works served two major functions after his life. First, his works such as *al-Nashr*, *Ṭayyibat al-Nashr* and *al-Durra* that discuss the topics directly related to the science of *Qirāah* as well as his biographical works like *Ghāyat al-Nihāyah* have been indispensable manuals and reference books in the field. Second, there arose a tradition termed *tahrīrāt* as a result of the following scholars' detailed study of his books. Another important aspect of Ibn al-Jazarī is that there have been produced a considerable amount of literature on this tradition as a result of studying his works from different aspects like *ṭarīq*, *sanad* and *rijāl* as well as contents and text. In the post-Jazarī period, many works were composed by perusing his writings, different schools of *Qirāah* appearing as a result, such as *Madrasah al-Manşūrī*, the school of *al-Manşūrī*, named after 'Alī al-Manşūrī (d. 1134/1721) and *Madrasah al-Izmīrī*, the school of al-Izmīrī, named after Muştafā al-Izmīrī (d. 1154/1741).

Ibn al-Jazarī availed himself extensively of the literature in the field without being content with a limited number of famous sources. That is, he mentioned the *ṭarīqs* and *riwāyahs* occurring in the literature composed before him, without being content with mentioning only a certain number of *rāwīs* and *ṭarīqs*. In this context, when he speaks of *ṭarīqs*, he analyzes (*tahrīr*) the authenticity of some *wajhs* and eliminates some of them. The word *tahrīrāt*, meaning setting in order, assessing, analyzing and strengthening in dictionary, is used in the following sense as a technical term of the science of *Qirāah*: Verifying the authenticity and accuracy of the chains of narrators by referring to the main sources of the science of *Qirāah* and ascertaining the acceptable *wajhs* of *qirāah* in order to prevent the *qirāahs* from such errors as combination or confusion. In this context, the studies on *tahrīrāt* discuss the *wajhs* as well as the results derived from them, eliminating some *wajhs* and specifying some others that were mentioned there in absolute terms.

This study is intended to investigate the rise of the tradition of *tahrīrāt*, the motives behind its rise as well its significance in the science of *Qirāah*, focusing on the nature and methodology of *tahrīrāt* with a special reference to Ibn al-Jazarī's *al-Nashr* and *Ṭayyibat al-Nashr*.

Key Words: Ibn al-Jazarī, the science of *Qirāah*, *tahrīrāt*, *Shāṭibiyya*, *Ṭayyiba*.

Giriş

Hasan Ebu'l-Cûd ve İhâb Fikrî'ye göre tahrîrât olgusunun banisi İbnü'l-Cezerî'dir. Şöyle ki İbnü'l-Cezerî *en-Neşr* ve *Tayyibe*'de belli hükümleri ve vecihleri

aktarmış, aktardığı bu gibi vecihlerin, hocaların aldığı vecihlerle uyum içinde olabilmesi için de onları mutlak olarak almak yerine belli açılardan takyide tabi tutmaya ihtiyaç duymuş ve bu yönde değerlendirmelere gitmiştir. Tabir yerindeyse İbnü'l-Cezerî usûl olarak **muhakeme** yolunu tercih etmiştir. *en-Neşr*'de bu bağlamda çok sayıda değerlendirmenin varlığına işaret eden araştırmacılara göre İbnü'l-Cezerî'nin bu yaptığı tahrirden başka bir şey değildir.²

Kıraat ilminin tarihi serüveninde belli dönemlerde –sistemik yapının oluşumu ve şekillenmesi bağlamında- bazı kırılmaların olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda tahrîrât meselesinin de bu dönüşümlerden biri olduğu kanaatindeyiz. Söz konusu kavşak noktaları şunlardır: “yedi harf” olgusuyla tohumun atılması/**tevellüd**, tabiîn dönemi ve devam eden süreçte: **tercih**/ihtiyâr devresi, İbn Mücahid ile birlikte: **tesbî'** (yedi ile sınırlama) ardından tedvin ve **telif** dönemi ve son olarak İbnü'l-Cezerî ile birlikte kıraat ilminde **tahrîrât** olgusunun neşetiyle birlikte tekâmül ettiği dönem.³

İbnül Cezerî öncesinde *Neşr*'in kaynaklarında⁴ tahrîrâta kaynaklık edebilecek birtakım çabaları görmek mümkündür. Bu bağlamda *Mustalahü'l-İşârât* adlı eserin müellifi İbnü'l-Kasîh'a bakmakta yarar vardır.

İbnü'l-Kâsîh'in üzerinde itina ile durduğu meselelerden biri kaynak olarak kullandığı eserlerin arasında meydana gelen **ziyade** veya **ihtilaf** yerlerini okuyucuya işaret ederek tembih etmesidir. Böylece okuyan kişinin de bu farklılıkları görmesi ve yazarın da ilmi şahsiyetini izhar etmesi açısından önem arz etmektedir. İbnü'l-Kâsîh konuyla alakalı olarak şunları söylemektedir:

“Şayet kitaplar arasında bir fazlalık söz konusu olduğu takdirde ben uyarıda bulunurum ve o fazlalığın nerede olduğunu gösteririm. Bu şekilde ilim talebesi de rahat bir şekilde kitaplar arasındaki hilafı ve neyin nereye dayandığını görmüş olur.”⁵

² Her ne kadar tahrîrâta medar olan hususlar *en-Neşr* ve *Tayyibe* adlı eserler özelinde olsa da İbnü'l-Cezerî'ye ait *Tuhfetü'l-ihvân fi'l-hulfi beyne's-Şâtıbiyyeti ve'l-Unvân ve Elğâzû'l-Cezeriyye* adıyla bilinen manzum çalışma da bu anlamda önemlidir. Kırk üç beyitten oluşan eseri müellif, *el-İkdu's-semîn fi Elğâzi'l-krâa* ismiyle şerh etmiştir. Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fümûn*, I, 150. Ayrıca manzum eser üzerine, Burhânuddîn İbrahim b. Ömer b. Hasan el-Bikâî (v.885/1480) tarafından *el-Ecvibeti's-Sirriyye 'ani'l-Elğâzi'l-Cezeriyye* adıyla şerh çalışması yapılmıştır.

³ Nitekim İbnü'l-Cezerî'nin bu çalışma ve çabasının yansımaları olarak tarihi süreçte ilk olarak birtakım ekollerin sonrasında ise pratikte/uygulamadaki bazı keyfiyet farklılıklarına bağlı olarak tariklerin ortaya çıktığını görmekteyiz.

⁴ İbnü'l-Cezerî *Neşr*'de 57 tane eser ismine yer vermiştir. Tarik isnadında kullandığı eser sayısı ise 37'dir. Bkz. Tablo 2.

1. Lügat ve Istılah Olarak Tahrîrât

Tahrîrât lügat olarak “takvim, takyîd, tedkîk, tenkîh, ihkâm ve im’ân”⁶ gibi kavramlarla bütünleşen üst bir kavram olup “Düzene koyma, değerlendirme, inceleme ve sağlamlaştırma” gibi anlamlara gelen tahrîrât kavramı İstılahta, imamların râvilerinden sonra gelen ve kıraat terminolojisinde “Tarik” diye isimlendirilen isnad halkalarının, kıraat ilminin ana, temel kaynaklarına gitmek sûretiyle,⁷ sıhhat ve tevsîkinin incelenmesi, kıraatlerin telfik ve tahlît gibi birtakım hatalardan korunması adına makbul kıraat vecihlerinin ortaya konulması amelîyesidir.⁸

Diğer bir tarifte ise tahrîrât, mütevatiren sened zinciriyle nesilden nesile aktarıla gelen Kur’an kıraatinin her türlü tahriften uzak kalabilmesi ve kıraat vecihlerini asıl sahibine isnad etmek suretiyle rivayetlerin birbirine karışmaması için, derin bir kavrayışla (bakış açısıyla) kıraatlerin tetkik, tenkîh ve tehzîb edilmesi işidir.⁹

Tahrîrâta kaynaklık eden hususlardan biri, kıraat öğretiminde takip edilen metotlardan ifrad ve cem’ yöntemidir. Bu bağlamda Hicrî ilk beş aşıra gelinceye kadar “infirad tariki” ile kıraat vecihleri her imam için ayrı ayrı hatim yapmak sûretiyle tedris edilmiş; o zamandan günümüze kadar da “indirac tariki” ile yani tek hatimde bütün kıraat vecihlerini tedris etme usulü yaygınlık kazanmıştır. Söz konusu indirac diğer bir deyişle cem’ metodu birtakım şartları beraberinde getirmektedir.¹⁰ Bu bağlamda kıraatin cem’ şartlarından biri olan ve tahrîrâtın tanımında da yer alan “adem-i terkîb” hususunun altını çizmek gerekir. Söz konusu şartlar *Tayyibe*’de şu şekilde ifade edilmiştir:

إفراد كل قارىء بختمه	وقد جرى من عادة الأئمة
بالعشر أو أكثر وبالسبع	حتى يؤهلوا الجمع الجمع

⁵ İbnü’l-Kâsîh, *Mustalahü’l-İşârât fi’l-Kıraati’z-Zevâidi’l-Merviyeti ani’s-Sikât*, Dâru’l-Fikr, Amman, 2006, s. 34-35.

⁶ Cermî, İbrahim Muhammed, *Mu’cemu ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Daru’l-Kalem, Beyrut, 2001, s. 80.

⁷ ed-Düserî, İbrahim b. Saîd, *Muhtasaru’l-İbârât li Mu’cemi Mustalahâti’l-Kirâât*, Riyad, 1429/2008, s. 42.

⁸ Muhammed el-Mütevellî, *er-Ravdu’n-Nadîr fi Evcuhi’l-Kitâbi’l-Münîr*, s. 53.

⁹ Ahmed el-Ebyârî, *Ğaysu’r-Rahmân ‘alâ Hibeti’l-Mennân*, (naşirin önsözü) s. 12-13.

¹⁰ Vecihlerin bir diğerine takdimi meselesinin cem’ metoduyla gündeme geldiğini ifade etmek gerekir. Geniş bilgi için bkz: Beşîr Ahmed Di’bis, *İhtilâfü Vücûhi’t-Turuki’n-Neşr me’a Beyâni’l-Mukaddemi Edâen*, s. 83.

وغيرنا يأخذه بالحرف	وجمعنا نختاره بالوقف
ولا يركب وليجد حسن الأدا	بشرطه فاليرع وقفاً وابتدا

- Kıraat ilminin tedrisinde, kıraat imamlarının uygulayageldiği usûl, her bir kıraat imamının kıraatini bir hatimde okuyup bitirme şeklinde gerçekleşmiştir.
- Taki öğrenci kıraat-i seb'a veya aşereyi hatta bunlardan da fazlasını (şaz kıraatlar) tek bir hatimde okuyarak Cem'ul-Cümû'a (indirac) ehliyetli/kabiliyetli hale gelsin.
- Biz cem' metodumuzda (bir vakftan diğerine) vakf yerlerini asıl nokta kabul ederken; diğerleri ise ihtilaf olan kelimeleri esas kabul eder.¹¹
- Ancak bunu esas kabul edenler **vakf-ibtidâ** mahallerine dikkat etsinler de yanlış terkiib ve telfik yapmasınlar! Tecvid ve Tertîl adına husnû'l-edayı da yerine getirsinler!

1. Riayetü'l-Vakf 2. Riayetü'l-İbtida 3. Ademü't-Terkîb 4. Husnû'l-Eda

İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'inde kıraatlerin telfik ve terkiibine dair naklettikleri şu şekildedir:

“Kimi kurra kıraatlerin terkiibini yasaklamış ve bu şekilde okumanın hüküm itibarıyla farz ve sünnete de aykırı olduğunu söylemiştir. İmam es-Sehâvî (ö. 643/1245) *Cemâlu'l-Kurra* adlı eserinde şunları söylemektedir: Kıraatlerin birini diğerine katarak okumak hatadır. Yine İmam en-Nevevî (ö. 774/1373) *Tibyân* adlı eserinde şunları söylemiştir: Okuyucu, seb'a imamlarından birinin kıraatine başladığı zaman, kelamın irtibatı devam ettiği müddetçe başladığı kıraate devam etmesi gerekir. Kelamın irtibatı bittiğinde ise kıraat-ı seb'adan herhangi birine geçebilir. Ancak uygun olan tek oturumda aynı kıraate devam etmesidir. Yine üstat Ca'berî (ö. 732/1331) şöyle demiştir: terkiib (kıraatlerin birini diğerine katarak okumak) bir kelimedede veya birinin diğeriyile irtibatlı olduğu iki kelimedede men' edilmiş; diğer türüsü ise kerih görülmüştür.”¹²

Ayrıca konunun devamında kendi görüşü olarak İbnü'l-Cezerî şunları söylemiştir:

“Bize göre iki kıraatten biri diğerine göre tertip ediliyorsa, aksi yönde okumak haram olduğundan böyle okumak men' gerektirir. Örneğin (فتلقى آدم من ربه كلمات) ayetinde “Âdem” ve “kelimât” kelimelerinden her ikisinin aynı anda ref ve nasb okunması buna örnek teşkil eder.¹³ (Yani biri ref ile okunduğunda diğeri nasb ile okunmalıdır.)”¹⁴

Diğer taraftan tahrîrât, *Tayyibe*'nin metninde zahiren cevaza işaret eden bir takım vecihlerin men' edilmesi¹⁵ işine denir. Bu bağlamda tahrîrâta dair incelemeler

¹¹ Müellif burada iki tür cem'den bahsetmektedir. 1. Vakfta cem' 2. Harfte cem'. Bkz: Nuveyrî, II, 136.

¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 141.

¹³ Cumhuriyetin okuyuşunda “Âdem” kelimesi ref “kelimât” kelimesi nasb iken İbn Kesîr'in kıraatinde “Âdem” kelimesi nasb “kelimât” ise ref'tir. Bkz: İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kıraât*, thk. Şevki Dayf, Dar. Mearif, Kahire, ts. s.153; ed-Dânî, *Kitâbu't-Teyisir fi'l-Kıraati's-Seb'*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, s. 63.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 141

¹⁵ İhâb Fikrî, *Takrîbu't-Tayyibe*, 589.

neticesinde *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserdeki kıraat vecihleri ve bu vecihler üzerine bina edilen kıraatlerle ilgili hükümler incelemeye tabi tutularak birtakım vecihler devre dışı bırakılmakta (منع), mutlak ifadelerle zikredilen bazı vecihler ise takyid edilmektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin eserinde ifade ettiği, Hafs'ın hemzedden önce gelen sakin harfin sektine ilişkin hulfü meselesini örnek verebiliriz. Esasen *Tayyibe*'de mutlak anlamda meddi munfasılın kasrında Hafs için sektin caiz olduğu görülmektedir. Ancak incelendiğinde İbnü'l-Cezerî'nin söz konusu sekti yalnızca meddi munfasılın tevessutuna takyid ettiği görülmektedir. İlgili konu *Neşr*'de şu şekilde geçmektedir:

تقدم أنه إذا قرئ بالسكت لابن ذكوان يجوز أن يكون مع المد الطويل ومع التوسط لورود الرواية بذلك. فإن قرئ به لحفص فإنه لا يكون إلا مع المد. ولا يجوز أن يكون مع القصر لأن السكت إنما ورد من طريق الأشناني من عبيد عن حفص. وليس له إلا المد. والقصر ورد من طريق الفيل عن عمرو عن حفص.

“Daha önce de ifade edildiği üzere konuyla alakalı rivayetlere göre İbn Zekvan için tül ve tevessut ile sekt yapmak caizdir. Ancak Hafs için durum farklıdır, Hafs'ın kıraatinde sekt ancak med ile yapılır; kasr ile sekt caiz değildir..”¹⁶

2. İbnü'l-Cezerî ve Tahrîrât Olgusu

İbnü'l-Cezerî'de tahrîrât denildiğinde bunun kaynağının haddizatında selefinden aldığı metodolojik yapıya ilavede bulunması olarak görmek mümkündür. Nitekim ed-Dâni, indirac metodunda her imamla birlikte ikişer ravisini alırken İbnü'l-Cezerî, bu râvilerle birlikte ‘tarik’ diye ifade edilen ravilerin ravileri arasındaki kıraat farklılıklarını da sisteme dahil etmiştir. Böylece *Neşr*'in manzumesi *Tayyibe*'de de ifade ettiği üzere جمع ألف طريق تجمع فہی زها ألف طريق تجمع فہی bin sayısına ulaşmaktadır.

ed-Dânî gibi kendisini kıraat ilmine adayan İbnü'l-Cezerî'nin tahrîrâta medar olan bu çabasını biz sadece *Neşr* veya *Tayyibe* ile değil aynı zamanda *Müncidü'l-Mukriîn*, *Tahbîru't-Teysîr*, *Tuhfetü'l-İhvan*'ın yanı sıra tabakata dair kaleme aldığı *Ğayetü'n-Nihâye* adlı eserlerinde de görmekteyiz.¹⁷

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 874.

¹⁷ Bu arada İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinde dikkat çeken yönlerinden biri hadisçi kimliğinin yanında “âli isnad” çabasıdır. Bkz: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, thk. Halid Hasan Ebu'l-Cûd, I, 223.

Tahrîrât çalışmalarının başlangıç tarihine ilişkin farklı birtakım değerlendirmeler olsa da şu bir hakikat ki¹⁸ *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* etrafında bir kıraat edebiyatı ve literatürü oluşmuş ve bu çerçevede –sonraki dönem kıraat tedrisatının şekillenmesinde önemli etkisi olan- Medresetü'l-Mansurî ve Medresetü'l-İzmîrî adıyla iki ana ekol ortaya çıkmıştır.

1. **Medresetü'l-Mansûrî:** Mısır tarihinin Anadolu topraklarına intikalinde önemli rolü olan Ali el-Mansûrî'ye¹⁹ (ö.1134/1721) nispetle anılan ekoldür. Ekolün iki temel özelliği şunlardır:

-Tahrîratta bulunurken İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'de zikrettiği tarik ve vecihlerin ötesine geçmemişler, yalnızca onun açıklamalarını kaynak olarak benimsemişlerdir. Buna bağlı olarak da kaynakların tamamına gitme yerine, yalnızca İbnü'l-Fehhâm'ın *Tecrîd*'i, Dâni'nin *Teysîr*'i ve *Şatıbiyye* gibi temel kaynaklarla iktifa etmişlerdir.

- İbnü'l-Cezerî'nin tarik isnadında bulunduğu **tafsili** kaynaklarda geçen hükümlerle iktifa etmemişler onun *en-Neşr*'in mukaddime kısmında zikrettiği **icmali** kaynaklarda geçtiği halde tarik ahzinde bulunmadığı kaynaklardan aktardığı bilgileri de itibara almışlardır.²⁰ Bu bağlamda ekol içinde genel anlamda (icmalen) kabullenmenin varlığından söz etmek mümkündür.

Bu özellikleri sebebiyle “**ruhsat** ehli” olarak anılan bu ekol doğrultusunda kaleme alınmış eserlerden bazıları şöyledir:

- a. Ali el-Mansuri: *Tahrîru't-Turuk ve'r-Rivâyât fi'l-Kırâât, Hallü Mücmelâti't-Tayyibe*
- b. Mustafa b. Ali b. Ömer b. Ahmet el-Avfî el-Meyhî (12-13. asır) . *Fethu'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tahrîri Evcuhi'l-Kur'an,*
- c. Muhammed b. Muhammed b. Halil b. İbrahim et-Tabbâh (v.1205/1790): *Hibetu'l-Mennân fî Tahrîri Evcuhi'l-Kur'an*
- d. Muhammed b. Muhammed Hilâl el-Ebyârî (v.1334/1915): *Ğaysu'r-Rahmân Şerhu Hibeti'l-Mennân*
- e. Muhammed b. Abdurrahman el-Halicî: *Şerhu Mukarribu't-Tahrîr li'n-Neşr ve't-Tahbîr*

¹⁸ Tahrîrât türü çalışmalara ilişkin “ilk başlatan Şehaze el-Yemenî'dir” diyen Semennudî'nin görüşünün isabetli olmadığını da söylemekte yarar vardır. İlgili görüş için bkz: es-Semennudî, *Câmiu'l-Hayrât fî Tecvidi ve Tahrîri Evcuhi'l-Kırâat,* ss. 1428/2007.

¹⁹ Ali el-Mansûrî hakkında geniş bilgi için bkz. Gökdemir, Ahmet, “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları” (basılmamış doktora tezi) 2017; ayrıca bkz. Gökdemir, “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”, NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 44, Güz 2017, ss. 113-148.

²⁰ Maşalı, M. Emin, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi,* s.93.

2. **Medresetü'l-İzmîrî:** En güçlü temsilcisi olan Mustafa el-İzmîrî'ye (ö.1154/1741) nispetle anılan ekoldür. Bu ekol mensupları İbnü'l-Cezerî'yi esas almakla yetinmemişler, onun kaynaklarına (tafsili kaynaklar) giderek daha başka vecihlerin aktarımında bulunmuşlardır. Ekolün öne çıkan özellikleri şunlardır:

- a. İbnü'l-Cezerî'ye değil doğrudan onun kaynaklarına gitmek ve ahkâmı da bunlardan çıkarmak.
- b. İbnü'l-Cezerî'nin zikrettikleri ile onun kaynakları arasında geçen bilgiler arasında bir çelişki olduğu zaman, İbnü'l-Cezerî'nin tercihini değil de kaynaklarda geçen bilgileri esas almak.
- c. İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarından yalnızca onun tarik naklinde bulunduğu **tafsili** kaynaklara itibar edip, bu özellikte olmayan kaynaklardan yaptığı nakillere ise itibar etmemişlerdir. Bu nedenle ekol mensupları İbnü'l-Bâziş'in (v.540/1145) *el-İkna*'ı ile Sebt el-Hayyât'ın (v.541/11469) *el-İhtiyâr*'ında geçen hiçbir vechi almamışlardır. Zira İbnü'l-Cezerî her ne kadar bu iki eseri mukaddimesinde verdiği toplu kaynak listesinde zikretmiş olsa da onlardan hiçbir tarik naklinde bulunmamıştır.
- d. Bu özellikleri sebebiyle “**azimet** ehli” olarak anılan bu ekolün önde gelen temsilcileri arasında şu isimleri zikredebiliriz:
 - Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî, *Umdetu'l-İrfân fî Tahrîri Evcuhi'l-Kur'an*
 - Yusuf Efendizâde (ö. 1167/1753), *el-İtilâf fî Vucûhi'l-İhtilâf*
 - Muhammed Mütevellî (ö. 1313/1895), *er-Ravdu'n-Nadîr fî Evcuhi'l-Kitâbi'l-Münîr*²¹
 - Seyyid Haşim el-Mağribî ile Hasan Halef el-Huseynî gibi isimleri de zikredebiliriz.

Diğer taraftan İbnü'l-Cezerî ile başlayan tahrîrât olgusunun ekolleşme sürecinin devamında karşımıza çıkan tarik ve mesleklerin oluşumunda da etkin olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim söz konusu tarik ve meslekler birtakım vecihlerin takdim, tehir, tercih ve terk gibi hususları tercihle alakalı olarak farklılık arzettiği; bu noktada özellikle takrîb²² tarîki uygulamasıyla birlikte ortaya çıkan vecihlerin takdim, tehir, tercih ve terk gibi hususlara bağlı olarak kimisinin kaynak eserlerin muhtevasını

²¹ Maşalı, M. Emin, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 94.

²² Takrîb tarikine dair geniş bilgi için bkz: Yüksel, Ali Osman, “İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'i ve Özellikleri”, MÜİFD, sayı 7, İstanbul, 1995.

uygulamaya koyarken nakledilen her hususu aynen tatbik etme cihetine giderek **azimeti** tercih ettiği; kimisinin de bütün vecihleri uygulama şartı olmadığından ihtiyatlı olanı yani **ruhsatı** tercih ettiği görülmektedir.

3. en-Neşr'de Tahrîrâtın İzleri

Kıraat ilmi tarihi gelişim ve değişim sürecinde önemli kavşak noktalarından biri olan hatta pratik anlamda (muharrik unsur bağlamında) tahrîrât ile de bir yönüyle benzerlik arzeden kıraat ilminin metodolojik anlamda geçirdiği kritik süreci tasvir adına İbnü'l-Cezerî'nin şu sözleri önem arz etmektedir:

ثم إن القراء بعد هؤلاء المذكورين كثروا وتفرقوا في البلاد وانتشروا وخلفهم أمم بعد أمم، عرفت طبقاتهم، واختلفت صفاتهم، فكان منهم المتقن للتلاوة المشهور بالرواية والدراية، ومنهم المقتصر على وصف من هذه الأوصاف، وكثر بينهم لذلك الاختلاف. وقلَّ الضبط، واتسع الخرق، وكاد الباطل يلتبس بالحق، فقام جهابذة علماء الأمة، وصناديد الأئمة، فبالغوا في الاجتهاد وبيّنوا الحق المراد وجمعوا الحروف والقراءات، وعزوا الوجوه والروايات، وميزوا بين المشهور والشاذ، والصحيح والفاذ، بأصول أصولها، وأركان فصلوها.

“Sonrasında kıraat âlimleri çoğaldılar, beldelere dağıldılar, peş peşe milletler gelip geçti de, tabakaları bilindi²³ ancak keyfiyet itibariyle birbirinden ayrıldılar. Bunlardan tilavetiyle yetkin, rivayeti ve dirayetiyle meşhur olan kimseler vardı. Bunların içinde (sahih kıraati meydana getiren) vasıflardan sadece birisiyle yetinenler de oldu. Bu sebeple zamanla aralarında ihtilaflar arttı, zabt azaldı, kura ihlal etme işi yaygınlaştı ve neredeyse hak ile batıl birbirine karışır hale geldi. Bu sırada İslam ümmetinin etkin ve yetkin âlimleri ile dâhilerinden bir grup ellerinden geldiğince çalışıp çabaladılar ve nihayetinde hak olanı ortaya koydular. Harfleri ve kıraatleri toplayıp, vecihleri ve rivayetleri nispet ettiler, tercih ettikleri usûl ile kıraatlardan meşhur ile şâz; sahih ile fâz olanın arasını ayırarak belli kural ve esaslara bağladılar.”²⁴

Tahrîrâtın önemli sacayaklarından biri olan “**sened**” ile alakalı olarak selefi Dâni ve Şatîbî'ye ziyade bağlamında kıraatlerin senedine ilişkin İbnü'l-Cezerî'nin şu sözleri, işin ehemmiyetini çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

وإني لما رأيت الهمم قد قصرت، ومعالم هذا العلم الشريف قد دثرت، وخلصت من أئمة الآفاق، وأقوت من موفق يوقف على صحيح الاختلاف والاتفاق، وتترك لذلك أكثر القراءات المشهورة، ونسى غالب الروايات الصحيحة المذكورة، حتى كاد الناس لم يثبتوا قرآناً إلا ما في الشاطبية والتيسير ولم يعلموا قراءات سوى ما فيهما من النزر اليسير. وكان من الواجب على التعريف بصحيح القراءات، والتوقيف على المقبول من منقول مشهور الروايات، فعمدت إلى أثبت ما وصل إلي من قراءاتهم، وأوثق ما صح لدي من رواياتهم، من الأئمة العشرة قراء الأمصار، والمقتدى بهم في سالف الأعصار،

²³ İbnü'l-Cezerî, söz konusu imamları tabakalar halinde ayrı ayrı vermiştir. Bkz: *Müncidu'l-Mukriîn*, s. 113-161.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 124.

واقترت عن كل إمام براويين، وعن كل راو بطريقين وعن كل طريق بطريقين: مغربية ومشرقية،
مصرية وعراقية، مع ما يتصل إليهم من الطرق، ويتشعب عنهم من الفرق.

“Kıraat ilmi noktasında gayret ve himmetlerin azaldığını, bu değerli ilmi talim ve
tedris edenlerin gözden kaybolduklarını ve köşetaşı olan imamların da yerinin boşaldığını fark
ettim. Bu durumda kendimi ittifak ve ihtilafa medar olan sahih kıraatleri belirleyip tespit etme
noktasında kendimi sorumlu hissettim. Bu arada meşhur kıraatlerin çoğunun terk edildiğini,
sahih kıraatlerin ekseriyetinin de unutulduğunu hatta öyle ki, insanların içerisinde çok az
kıraat bulunan *Şatibiyye* ve *Teyşîr*’in muhteviyatından başkasını ne Kur’an olarak kabul
ettiklerini ne de kıraat diye öğrendiklerini gördüm. Hal böyle iken, sahih kıraatleri bildirmek,
onları ortaya çıkarmak ve rivayet edilen meşhur nakillerden makbul olanları bilmek
omuzlarımızda bir yük (sorumluluk) olunca, meşhur imamların kıraatinden bana ulaşanları
tespit etmeye niyetlendim bu sayede şehir kurrasından on imamın ve geçen asırlarda kıraatte
kendilerine tabi olunan imamların rivayetlerinden bana göre en sahih olanı alıp güvenilirliğini
teyit edeyim. Mağrib ve Meşrik; Mısır ve Irak olmak üzere birçok tarik ve onların altında
çeşitlenen bir kısmını da almak suretiyle, her imamdan iki râvî, her râvîden de iki tarik
aldım.”²⁵

İbnü’l-Cezerî, yukarıdaki ifadesinden sonra **icmâli** olarak İmam ravi ve
tarikleri kısaca ele alıp ardından şunları söylemektedir:

وجمعتها في كتاب يرجع إليه، وسفر يعتمد عليه، لم أَدع من هؤلاء الثقات الأثبات حرفاً إلا
ذكرته، ولا خلفاً إلا أثبته، ولا إشكالاً إلا بينته وأوضحته، ولا بعيداً إلا قربته، ولا مفراً إلا جمعته
ورتبته، منبهاً على ما صح عنهم وما شذ ما انفرد به منفرد وفذ. ملتزماً للتحرير والتصحيح والتضعيف
والترجيح معتبراً للمتابعات والشواهد. رافعاً إبهام التركيب بالعزو المحقق إلى كل واحد جمع طرق بين
الشرق والغرب، فروى الوارد والصادر بالغرب، وانفرد بالإتقان والتحرير، واشتمل جزء منه على كل
ما في الشاطبية والتيسير، لأن الذي فيهما عن السبعة أربعة عشر طريقاً، وأنت ترى كتابنا هذا حوى
ثمانين طريقاً تحقيقاً، غير ما فيهما من فوائد لا تحصى ولا تحصر، وفوائد دخرت له فلم تكن في غيره
تذكر، فهو في الحقيقة نشر العشر، ومن زعم أن هذا العلم قد مات قيل له حيي بالنشر

“Bütün bu kıraatleri kaynak olabilecek sağlam ve güvenilir bir kitapta bölümler halinde
topladım. Sağlam kıraatlerden bir harf dahi bırakmaksızın hepsini zikrettim. Geride bir şey
bırakmadım. Öyle ki açıklamadığım bir müşkil, yakınlaştırmadığım bir uzaklık,
birleştirmedığım bir dağınıklık kalmadı. Kıraatte şaz ve faz (tek kalanlar) olanlarına işaret
edip ikazda bulundum. Araştırmamızda kıraatleri destekleyen şahitlerine dayanarak çok
okunan ve tercih edileni, çok sağlam ve güvenilir olanları aldım. Kıraatlerin her birine ve
onların Doğu ve Batıda bilinen her bir tarikini sağlam bir şekilde araştırarak kapalılığını
gidermeye çalıştım. Bu kitabımız kıraat vecihlerinin **tahrîri** hususunda değerli bir kitaptır.
Bundan bir bölüm *Teyşîr* ve *Şatibiyye*’deki bütün kıraat vecihlerini içine alır. Zira onlarda
yedi kıraatten on dört tarik, bizim kitabımızda ise görüldüğü gibi seksen kadar tarik vardır.
Bunun dışında bu kitapta sayılamayacak ve kuşatılamayacak nice faydalı bilgiler vardır.
Bu kitap, öncesinde zikredilmemiş içerisinde birçok faydalı bilgileri bir araya getirdiğim
alanında tek bir kitaptır. O, gerçekten “aşrın neşri” on kıraatin yeniden ayağa kaldırılışına
vesile olan kitaptır. Kim bu (kıraat) ilmin yok olduğunu, silinip gittiğini iddia etse, ona
(kıraat ilmi) Neşr ile canlandı, diye cevap verilir.”²⁶

²⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 198-199.

²⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 203.

İbnü'l-Cezerî eserinde yer verdiği, ravi ve tariklerden gelen vecihleri nispet ettiği kaynak kitapları tek tek zikrettikten sonra bu aktarımın sadece metin üzerinde olmadığını **nas** ve **edâ** birlikteliğine dayandığını ifade etmesi dikkat çekmektedir:

(فهذا) ما حضر من الكتب التي رويت منها هذه القراءات من الروايات والطرق بالنص والأداء

İmam, ravî ve tarikleri tafsilatlı saymadan önce İbnü'l-Cezerî'nin şu açıklamasının sened/rical konusunda ne kadar titiz olduğunu gösterme adına yeterli olacağı kanaatindeyiz:

وها أنا أذكر الأسانيد التي أدت القراءة لأصحاب هذه الكتب من الطرق المذكورة وأذكر ما وقع من الأسانيد بالطرق المذكورة بطريق الأداء فقط حسبما صح عندي من أخبار الأئمة قراءة قراءة ورواية رواية وطريقاً طريقاً مع الإشارة إلى وفياتهم والإيماء إلى تراجمهم وطبقاتهم إنشاء الله.²⁷

İbnü'l-Cezerî'nin tariklerinin sayısını icmalen verdiği ifadeler tahrîrât açısından dikkate değerdir:

واستقرت جملة الطرق عن الأئمة العشرة على تسعمائة طريق وثمانين طريقاً حسبما فصل فيما تقدم عن كل راوٍ من روايتهم، وذلك بحسب تشعب الطرق من أصحاب الكتب مع أنا لم نعد للشاطبي رحمه الله وأمثاله إلى صاحب التيسير وغيره سوى طريق واحدة، وإلا فلو عددنا طرقنا وطرقهم لتجاوزت الألف. وفائدة ما عيناه وفصلناه من الطرق وذكرناه من الكتب هو عدم التركيب، فإنها إذا ميزت وبنيت ارتفع ذلك والله الموفق²⁸

Yine tafsilatlı olarak sened / tarikleri ele aldıktan sonra tarikleri cem' metod ve yöntemi hakkında, tahrîrât adına da gerekçe niteliğinde söylediği şu cümleler de ziyadeleşmenin cevabı niteliğinde önem arz etmektedir:

فهذا ما تيسر من أسانيدنا بالقراءات العشر من الطرق المذكورة التي أشرفنا إليها وجملة ما تحرر عنهم من الطرق بالتقريب نحو ألف طريق وهي أصح ما يوجد اليوم في الدنيا وأعلاه لم نذكر فيها إلا من ثبت عندنا أو عند من تقدمنا من أئمتنا عدالته، وتحقق لقيه لمن أخذ عنه وصحت معاصرته، وهذا التزام لم يقع لغيرنا ممن ألف في هذا العلم.²⁹

Yine sened (ravi, tarikler) ve kütüb (kaynak kitaplar) bağlamında tahrîrât adına gerekçe niteliğinde söylediği sözler dikkat çekmektedir:

ومن نظر أسانيد كتب القراءات وأحاط بتراجم الرواة علماً عرف قدر ما سبّرنا ونقحنا وصححنا، وهذا علم أهمل، وباب أغلق، وهو السبب الأعظم في ترك كثير من القراءات، والله تعالى يحفظ ما بقى.³⁰

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 273.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 441-442.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 444.

³⁰ İbnü'l-Cezerî, aynı yer.

İbnü'l-Cezerî özelinde tahrîrât üç farklı şekilde icra edilmektedir.

1. **Genel anlamda takyîd:** Yapılan takyid genel kaideler çerçevesinde oluyor, yani İdgâmı kebir'e dair Ebu Amr veya Susî'nin tutumu gibi. İdgâm-ı kebir konusunda Ebu Amr'ın hemze ve med ile idgâmı men' edilmiştir; ayrıca ravîsi olan Dûrî'nin de mezcum Râ harfinin izharı men' edilmiştir.³¹

2. **Tariklerin okuyuşlarına ilişkin takyîd:** Kelime sonunda gelen (النار) (أبصار) gibi mecrur Râ harfinden sonra gelen fetha harekenin feth ve imale arası okunuşuna dair husus örnek verilebilir. Bu durumda feth okunuşu, İbn Zekvan rivayetinin Ahfeş tarikine nispet edilirken; imale okunuşu İbn Zekvan rivayetinin Sûrî tarikine nispet edilmektedir. Burada tarik sistematiğinde kopukluk/inkıtâ'a bağlı olarak veya zayıflığı sebebiyle okunmayan kıraatların ayıklanması beyan edilmesi söz konusudur.

3. **Kaynak kitaplarla yapılan takyîd:** Usûlde "Besmele beyne's-Sûreteyn" diye de bilinen iki sure arasın da bismelenin durumu örnek verilebilir. Buna göre İbn Amir'in burada iki veçhi vardır. Vasl veçhine *Hidâye*, *Kâfi* ve *Şatıbiyye* adlı eserler kaynaklık ederken; sekt veçhine *Telhîs*, *Tebşıra* adı eserlerle İbn Ğalbûn kaynaklık etmektedir.³² Burada ise müelliften önceki kaynaklarda yer aldığı halde sahih bir kıraat veçhinin sonraki kaynakta unutulması söz konusudur.

Yine İbnü'l-Cezerî'nin tahrîrâtında dikkat çeken kaide ve kurallar şöyledir:

1. Lüğavi, nahvi yönden herhangi bir mahzur mani' yoksa birbirine tedahül eden kıraatlere cevaz verildiği görülmektedir.³³
2. Kaynak kitaplarda geçen kıraat vecihlerin iltizamı: İbarede geçiyor her ne kadar tariklerden çıkmasa da (خروج عن طريقه) hocaların bazısı okutmuşsa.³⁴
3. Tahrîrât etmeden önce belli bir kurala kıyas etme, yani yapılacak nispetin tekidi ve tashihi adına misal getirerek tavzih etme.³⁵

Diğer yandan tahrîrâta konu olan bazı örneklerde İbnü'l-Cezerî'nin kullandığı üç kavram dikkat çekmektedir:

1. Nas: *عندي نصاً, لثبوتہ نصاً* gibi ifadelerle.
2. Eda: *وهو الذي صح أداء وبه يؤخذ* gibi.
3. Kıyâs: *وهذا هو الأولى بالقياس*³⁶

³¹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr* I, 318. Ayrıca bkz: İbnü'l-Cezerî, *Tuhfetu'l-İhvân*, s. 15.

³² Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr* I, 290-291. Ayrıca bkz: İhâb Fikrî, *Takrîbu'd-Durrâ*, s. 591-593.

³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 1144.

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 1118.

³⁵ Geniş bilgi için bk. İhâb Fikrî, *Takrîbu'd-Durrâ*, s. 594-596.

³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 865.

en-Neşr'de İbnü'l-Cezerî'nin tahrîrât bağlamında vecihlerin mevsûkiyetine ilişkin değerlendirme yaptığı yer ve kullandığı ifadelerden bazıları şunlardır:

. ولما قرأت على الأستاذ أبي المعالي بن اللبان... فقال: هذا شيء لم نقرأ به ولا يجوز³⁷
ولم يصح عندنا تلاوة

وهو الصحيح الذي لا يجوز خلافه

وهو الصحيح الذي لا نعلم نصاً بخلافه وهو الذي نقرأ به ونأخذ³⁸,

وهو الثابت من طرقنا / وليس ذلك في طرقنا

ليست من طرقنا ولا على شرطنا

ولكنه لم يكن من طرقنا ولا من شرطنا³⁹

وهذا مخالف للقياس لا يثبت الا بسماع⁴⁰

ان الادغام فيه تقديري⁴¹

وذلك ضعيف جدا⁴²

وهذا هو الصحيح الذي قرأناه به، وعليه العمل⁴³.

وأقراني بذلك بعض شيوخنا عملاً بظاهر لفظه. وليس ذلك بصحيح⁴⁴

وظاهر عبارة صاحب التجريد أيضاً أن المراتب تتفاوت كتفاوتها في المتصل⁴⁵.

لا يجوز تخفيفها بوجه هذا هو الأصل والقياس في العربية ورسم المصحف

وهذا كله لا يجوز ولا يصح نقله ولا تثبت روايته عن حمزة ولا عن أحد من أصحابه ولا عن نقل عنهم

. والوجهان صحيحان قرأت بهما وبهما آخذ والله أعلم

واختياري عنه السكت في غير حرف المد جمعاً بين النص والاداء والقياس⁴⁶.

وهذا ظاهر واضح وعليه العمل اليوم والله أعلم⁴⁷.

4. Tahrîrât Alanında Öne Çıkan İsimler

İbnü'l-Cezerî sonrası⁴⁸ tahrîrât alanında öne çıkan isim ve eserlerden bazıları şunlardır:

- شحادة اليمني =

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 869.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 680.

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 1111.

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 895.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 901.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 902.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 903.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 671.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 674.

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 865.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 866.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî sonrasında sadece *Tayyibe* üzerinde değil *Şatbiyye* üzerine de tahrîrât türü çalışmalar yapılmıştır.

- محمد بن احمد العوفي = الجواهر المكللة
- سيف الدين عطاء الله الفضالي =
- سلطان بن احمد المزاحي = الجواهر المصون
- احمد بن عمر الاسقاطي = محرر الطيبة
- علي بن سليمان المنصوري = تحرير الطرق والروايات
- يوسف افندي زاده = الانتلاف في وجوه الخلاف
- مصطفى بن عبد الرحمن الازميري = عمدة العرفان في تحرير أوجه القرآن
- عبد الفتاح البالووي = زبدة العرفان
- المتولي = فتح الكريم في تحرير أوجه القرآن العظيم
- الخليجي = مقرب التحرير للنشر والتحبير⁴⁹

5. Tahrîrât'ın Faydaları

- Tahrirat sayesinde kıraat vecihlerine ait rivayet ve nakillerin, hangi tarik ve hangi kaynak eserlerde yer aldığını öğrenmek mümkündür. (عزو الى الطرق او الكتب)
- Kıraat vecihlerinin ihtilat, telifik ve terkib gibi hususlardan kaçınma noktasında tahriratın önemli rolü vardır.
- Tahrirat sayesinde kitaplarda yer alan (ayrıntısına dair malumatın olmadığı meçhul) bazı hükümlerin menşeinin nereye ait olduğuna ulaşmak mümkündür. Örneğin Sûsî'nin *el-Kaîfî* eserinden rivayette bulunması, Ezrak'ın tarikinin İbn Belime'nin eserinde son bulması gibi.
- Tahrirat, mücmelin tafsilî, mübhemin tavzihi, mutlakın takyidi ve kıraat olarak ifade edildiği halde gerçekte öyle olmadığı durumların vuzuha kavuşmasında önemli rol üstlenir.
- Tahrirat sayesinde kıraat vecihlerini nakledenler (Sened) ile alakalı olarak geniş bilgi elde etmekteyiz.
- Aynı zamanda tahrîrât, kıraat alanında *Teysîr*, *Şatbiyye*, *Dürra* ve *Tayyibe* gibi başat eserlerin muhteviyatında olan kıraat vecihlerine bağlı kalmayı işaret eder. Haddizatında söz konusu eserlerin özellikle *Şatbiyye*⁵⁰ ve *Tayyibe* gibi manzum eserlerin tahrîrât meselesine muttali olunmadan anlaşılması da mümkün görünmemektedir.

⁴⁹ Halicî yirmiyi aşkın isme yer vermektedir. Geniş bilgi için bkz: Halicî, *Mukarribu't-Tahrîr*, s. 41-61.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî sonrasında *Şatbiyye* (Hırzu'l-Emânî) üzerine de tahrîrât çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Örnek için bkz: Cemzûrî, *el-Fethu'r-Rahmâni Şerhu Kenzi'l Meani bi Tahrîri Hirzi'l-Emânî fi'l-Kirâât*, Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2002; Muhammed Saîd Abdu'ş-Şekûr, *et-Tahrîrat 'ale'ş-Şatbiyye beyne'l-Kıraeti ve'l-men'*, Daru Ammar, ts; Eymen Bakle, *Teshîlü 'Ilmi'l-Kirâât el-Camiu li-Küllî min tarikayi'ş-Şatbiyye ve'd-Durra ve't-Tayyibe*, ys. 1430/2009.

- Kıraat ilminde köşetaşı mesabesinde olan Şatıbî ve Ebu Amr ed-Dânî'den, aldığı mirasa sahip çıkarak kendisinden sonra günümüze kadar eserlerinden hemen herkesin faydalandığı, özellikle kıraat alanında hüccet sayılan İbnü'l-Cezerî'nin de ne kadar derin bir ilmi birikime, geliştirici ve dönüştürücü bir bakış açısına da sahip olduğunu yine tahrîrât sayesinde anlamaktayız.

Kıraat ilminin temel kaynaklarına gitmek suretiyle, bir yandan kıraat terminolojisinde “Tarik” diye isimlendirilen isnad halkalarının sıhhat ve tevsîkinin incelenmesi, diğer yandan makbul kıraat vecihlerinin tespit edilmesi ve söz konusu vecihlerin hangi tarike ait olduğu ve hangi kaynaktan geçtiğinin incelenmesi anlamına gelen Tahrîrât olgusunu, bir ayet üzerinde somutlaştırmamız meseleyi daha anlaşılır kılacaktır:

Bakara Suresi 4. ayete ilişkin örnekte, İmam Nafi'in râvîsi Kâlûn'un iki tarikinden biri olan Ebu Neşî'tin vecihleri kaynak eserlerle tespit edilmiştir. Buna göre Meddi munfasıllı ve cemî zamiri bulunan bu ayette Ebû Neşî'tin için dört vecih bulunmaktadır. Bu vecihler sırasıyla şu şekildedir:

1. Her iki med için kasr ile birlikte cemî zamirinin iskânı
2. Her iki med için kasr ile birlikte cemî zamirinin sılası
3. Her iki med için 1 med ilavesiyle birlikte cemî zamirinin iskânı
4. Her iki med için 1 med ilavesiyle birlikte cemî zamirinin sılası

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

قصر قصر إسكان — لأبي نسيط من كتاب الكافي

لابن شريح والشاطبية، وللحواني من تلخيص ابن بليمة
والتجريد، قرأ به ابن الفخام على ابن نفيس والفارسي
والمالكي من طريق الحلواني، وهو لأبي العزّ وصاحب
المبهج وجمهور العراقيين من الطريقتين

قصر قصر صلة — لأبي نسيط من الشاطبية

والتيسير، وللحواني من الهداية والتلخيص ابن بليمة
والتبصرة لمكي، وبه قرأ الداني على أبي الفتح من
الطريقتين، وهو لجمهور العراقيين من الطريقتين

مد مد إسكان — لأبي نسيط من التيسير

والشاطبية، وبه قرأ الداني على أبي الحسن ابن غلبون،
فكذا هو من تذكرته ومن الهداية والتبصرة والكافي
والكامل، وبه قرأ صاحب التجريد على ابن نفيس من طريق أبي
نسيط، وكذا من إرشاد عبد المنعم وتلخيص ابن بليمة
لأبي نسيط ومن طريق أبي نسيط أيضًا، وللحواني من
غاية أبي العلاء والتذكّار

مد مد صلة — لأبي نسيط من تلخيص

ابن بليمة والتبصرة والشاطبية، وللحواني فقط
من كامل الهدلي، ولأبي نسيط والحلواني من
غاية أبي العلاء والتذكّار، انتهى

Sonuç

Kıraat ilminin zor bir o kadar da önemli konularından birisi şüphesiz tahrîrât meselesidir. Tahrirat, kıraat kaynaklarında mutlak olarak ifade edilen bazı vecihlerin, geldiği tariklerin araştırılmak suretiyle kaynaklara ve nâkilerine izafe edilmesidir. Farklı bir deyişle tahrirat, imamların râvilerinden sonra gelen ve kıraat terminolojisinde kıraat ilminin temel kaynaklarına gitmek suretiyle, “tarik” diye isimlendirilen isnad halkalarının mevsukiyetinin incelenmesi ve telfik gibi birtakım hatalardan korunması ile caiz ve memnû‘ kıraat vecihlerinin beyan edilmesidir.

Tahrîrât meselesini iyi anlayabilmek için İbnü'l-Cezerî'yi yatay ve dikey zeminde iyi okumak gerekir. Yatay zemin derken İbnü'l-Cezerî öncesinde tahrîrâta

kaynaklık eden hususları tarihi süreçte iyi bir şekilde etüt edilmesi; dikey zeminde yani üstadın muhalled eseri *en-Neşr* özelinde derinlemesine tahlil yapılması gerekir. İbn Mücahid sonrası yapılan birtakım çalışmaları incelediğimizde (yedili, sekizli, onlu tasnifler) tartışmaya medar olan “kıraatlerin yedi olarak hasredilmesi” meselesini bir anlamda bertaraf edecek çabalar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî, sadece on kıraatin (on imam) kıraat sistematiği ve uygulamadaki yerini kalıcı anlamda tespit etmekle kalmayıp aynı zamanda söz konusu eleştirilere de kapıyı kapatmıştır. Bu anlamda İbnü'l-Cezerî'nin yaptığı bir nevi zemin etüdü çalışmasıdır.

Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî kendisinden önceki belli sayıda kaynak eserle yetinmeyip kendinden önce telif edilmiş kıraate dair diğer kaynaklardan da olabildiğince istifade etmiştir. Bu kaynaklardan bir kısmının kendisinden sonraki dönemlere ulaşamamış olması da İbnü'l-Cezerî'nin söz konusu çaba ve çalışmasını daha değerli kılmaktadır. Ayrıca selefenden aldığı mirasa sahip çıkarak kendisinden de kıymetli çalışmaları tevarüs ettiğimiz kıraat ilminde hüccet sayılan İbnü'l-Cezerî'nin ne kadar derin ilmî bir vukûfiyete sahip olduğunu anlamaktayız. Diğer yandan kıraatlerin senedi bahsinde “Mağrib ve Meşrik; Mısır ve Irak olmak üzere birçok tarik ve onların altında çeşitlenen bir kısmını da almak suretiyle, her imamdan iki râvî, her râvîden de iki tarik aldım” diyen ve hadisçi kimliği de olan İbnü'l-Cezerî'nin âlî isnad çabasını görmekteyiz.

İbnü'l-Cezerî sonrasında tahrirat çalışmalarını ekolleşme bağlamında devam ettiren iki isim öne çıkmaktadır. Bunlardan biri Ali el-Mansûrî diğeri Mustafa el-İzmîrî'dir. Ali el-Mansûrî'nin temsilcisi olduğu Mansûrî ekolü, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de zikrettiği tarik ve vecihlerin ötesine geçmemişler, yalnızca onun açıklamalarını kaynak olarak benimsemişlerdir. Ruhsat ciheti ağır basan ekolün diğeri özelliği İbnü'l-Cezerî'nin tarik isnadında bulunduğu **tafsili** kaynaklarda geçen hükümlerle yetinmemişler onun *en-Neşr*'in mukaddime kısmında zikrettiği **icmali** kaynaklarda geçtiği halde tarikleri tercihte bulunmadığı kaynaklardan aktardığı bilgileri de almışlardır. Mustafa el-İzmîrî'ye nispetle İzmîrî ekolü diye bilinen ekol mensupları ise İbnü'l-Cezerî'yi esas almakla yetinmemişler, onun kaynaklarına giderek başka vecihlerin de aktarımında bulunmuşlar, tafsili kaynaklardaki vecihlere de gitmişlerdir. Azimet ehli olarak da bilinen ekolün diğeri özelliği, İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarından yalnızca onun tarik naklinde bulunduğu **tafsili** kaynaklara itibar edip, bu özellikte olmayan kaynaklardan yaptığı nakillere ise itibar etmemişlerdir.

Tahrirat edebiyatının kıraat ilminin gelişim seyrindeki en önemli etkilerinden biri de tarik ve mesleklerin oluşması olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan şu hususun da altını çizmek gerekir ki, yapılan tahrîrât çalışmaları tahrirat sahibi kimselerin kendi heva ve tercihlerine/ihtiyarlarına göre şekil almış değildir; bilakis *en-Neşr*'den ictihadları neticesinde ortaya çıkan bir üründür. Buna göre kimileri *Neşr*'in zahirine göre hareket etmiş, kimisi de *Neşr* ile yetinmeyip kaynak kitaplarına da gitmişlerdir. Aralarındaki ihtilaf noksan veya tenakuz denecek cinsten olmayıp rivayet ve hıfz kabilindedir.

İbnü'l-Cezerî, tariklerden bahsederken tariklerden sayılan kimi vecihleri sıhhat bakımından inceledikten sonra eleme yoluna gitmiştir. İbnü'l-Cezerî'yi kıraat alanında değerli kılan hususlardan biri, eserlerinin senet ve metinlerinin tahlil edilmesi neticesinde bu alana dair ciddi bir birikimin oluşmasıdır. Buna ilaveten İbnü'l-Cezerî'nin bu çalışması kıraatin tedrisat boyutuyla alakalı olarak da -kıraat ilminin tarihi sürecinde önemli kırılma noktalarından olan- ekollerin oluşması, ardından tarik ve mesleklerin şekillenmesi gibi hususlarda önemli rol oynamıştır.

ed-Dânî gibi kendini bu ilme adanmış biri olan İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* adlı eserinin yöntemine ilişkin “*Bütün bu hususlarda (usûl yönüyle) Şatıbî (Şatıbiyye)'yi esas aldım.. Tayyibe'nin Hurzu'l-Emânî'den üstün olduğunu iddia etmem; bilakis bu çalışmamın onu tamamlayan bir çalışma olduğunu söylerim*” şeklinde ifadesi önemlidir. Bu bağlamda Şatıbiyye'yi esas alsa da İbnü'l-Cezerî'nin kendisinden önceki birikime ciddi anlamda katkıda bulunduğunu ve bu sayede kendisinden sonraki süreçte tahrîrât geleneği açısından da önemli rol üstlendiğini müşahede etmekteyiz.

Tablo 1: en-Neşr'de Tariklerin Kemiyet İtibarıyla Tasnifi:

	İmamlar	Tarik Sayısı
1	Nafi	144
2	İbn Kesir	73
3	Ebu Amr	154
4	İbn Amir	130
5	Asım	128
6	Hamza	121
7	Kisâî	64
8	Ebu Cafer	52
9	Yakub	85
10	Halefû'l-Aşir	31
	Toplam Tarik Sayısı (زها ألف طريق)	982

Tablo 2: en-Neşr'in Kaynaklarında Tarik İsnadı Dağılımı

Müellif / Vefatı	Eser İsmi	Tarik Adedi
------------------	-----------	-------------

İbn Mücahid (v.324)	<i>Kitabu's-Seb'a</i>	6
İbn Mihran (v.381)	<i>El-Ğaye</i>	18+1
İbn Ğalbûn, Ebu't-Tayyib (v.389)	<i>Kitabu'l-İrşâd</i>	2
İbn Ğalbûn (v.399)	<i>Et-Tezkira</i>	10
İbn Süfyan (v.415)	<i>Kitâbu'l-Hâdi</i>	5
Tarsûsî (v.420)	<i>Kitâbu'l-Müctebâ</i>	12
Talemnekî (v.429)	<i>Er-Ravda</i>	1
Mekkî b. Ebi Talib (v.437)	<i>Et-Tefsira</i>	6
Ebu Ali Hasan b.Muhammed(v.438)	<i>Kitabu'r-Ravda</i>	28
Mehdevî (v.440)	<i>Kitâbu'l-Hidâye</i>	9
Ed-Dânî (v.444)	<i>Et-Teysîr</i>	43
Ed-Dânî ,,	<i>Müfredat-ı Yakûb</i>	3
Ed-Dânî ,,	<i>Cami'u'l-Beyân</i>	22
İbn Şitâ (v.445)	<i>Kitâbu'l-Tizkâr</i>	19
el-Kurtubî (v.446)	<i>Kitâbu'l-Kasıd</i>	6
Ehvâzî (v.446)	<i>El-Vecîz</i>	3
İbn Faris Hayyât(v.450)	<i>Kitâbu'l-Câmi'</i>	34
EbuTahir İsmail b. Halef (v.455)	<i>Kitâbu'l-'Unvân</i>	9
Abdulaziz el-Farisî (v.461)	<i>Kitâbu'l-Câmi'</i>	7
El-Huzelî (v.465)	<i>Kitâbu'l-Kamil</i>	134
İbn Şureyh (v.476)	<i>Kitabu'l-Kâfi</i>	14+1
Ebu Ma'ser Taberî (v.478)	<i>Kitâbu't-Telhîs</i>	19
İsmail b. Musa (v.480)	<i>Kitâbu'r-Ravda</i>	12
İbn Sivâr (v.496)	<i>El-Müstenîr</i>	115
İbn Belîme (v.514)	<i>Telhîsu'l-İbârât</i>	30
İbn Fehhâm (v.516)	<i>Kitâbu't-Tecrîd</i>	51
İbn Fehhâm ,,	<i>Müfredatı Yakûb</i>	42
Ebi'l-İzz Kalânîsî (v.521)	<i>Kitâbu'l-İrşâd</i>	46
Ebi'l-İzz Kalânîsî	<i>Kitâbu'l-Kifâye</i>	5
İbn Hayrûn el-Attâr (v.539)	<i>Kitâbu'l-Müdih</i>	14
İbn Hayrûn Bağdadî (v.539)	<i>Kitâbu'l-Miftâh</i>	18
Sebt Hayyât (v.541)	<i>Kitâbu'l-Mübhic</i>	41
Sebt Hayyât ,,	<i>Kitâbu'l-Kifaye</i>	16
Şehrezûrî (v.550)	<i>Kitâbu'l-Misbâh</i>	97
Ebi'l-Alâ Hemedânî (v.569)	<i>Ğayetü'l-İhtisâr</i>	48
Şatibî (v.590)	<i>Hırzu'l-Emânî</i>	15
İsmail b. Osman Safravî (v.636)	<i>Kitâbu'l-'İlân</i>	20
Toplam eser / Tarikler toplamı	37	982

Kaynakça

Ahmed Abdulaziz Ahmed ez-Zeyyât, *Şerhu Tenkîhi Fethi'l-Kerîm fî Tahrîri Evcuhi'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. İbrahim el-Mezrûî, ys. 2008.

Ahmed el-Ebyârî, *Ġaysu'r-Rahmân 'alâ Hibeti'l-Mennân -Tahrîrâtü't-Tayyibe*, thk. Cemâluddîn Muhammed Şeref, Daru's-Sahabe, Tantâ, 2005.

Ali Şehâte es-Semennûdî, *Câmiu'l-Hayrât fî Tecvidi ve Tahrîri Evcuhi'l-Kırâat*, ys. 1428/2007.

Beşîr Ahmed Di'bis, *İhtilâfû Vücûhi't-Turuki'n-Neşr me'a Beyâni'l-Mukaddemi Edâen*, Daru's-Sahabe, Tantâ, 1430/2009.

Burhânuddîn İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *el-Ecvibeti's-Sirriye 'ani'l-Elğâzi'l-Cezeriyye*, th. Cemâluddîn Seyyid Rufâî, Mektebe Evlâdü'ş-Şeyh, Tantâ, 2005.

Cemzûrî, *el-Fethu'r-Rahmâni Şerhu Kenzi'l Meani bi Tahrîri Hurzi'l-Emânî fî'l-Kırâat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Cermî, İbrahim Muhammed, *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Beyrut, 2001.

Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, Ensar yay., İstanbul, 2005.

ed-Dânî, *Kitâbu't-Teysir fî'l-Kıraati's-Seb'*, thk. Otto Bretzl, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

Eymen Bakle, *Teshîlü 'İlmi'l-Kırâat el-Camiu li-Küllî min tarikayi'ş-Şatibiyye ve'd-Durra ve't-Tayyibe*, ys. 1430/2009.

Fırat, Yavuz, *Tecvid ve Kıraat İlimleri Sözlüğü*, Çelik yay., İstanbul, 2018.

Gökdemir, Ahmet, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları" (basılmamış doktora tezi) 2017, Yalova.

-----, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 44, Güz 2017, ss. 113-148.

İbnü'l-Kâsih Bağdâdî, *Mustalahu'l-İşârât fî'l-Kırâati'z-Zevâidi'l-Merviyye 'ani's-Sikât*, thk: Ahmed b. Muhammed el-Vehbî, Dâru'l-Fikr, Amman, 2006.

İbn Mücahid, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâat*, thk. Şevki Dayf, Dar. Mearif, Kahire, ts.

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Cemâluddîn Muhammed Şeref, Dâru's-Sahabe li't-Türâs, I-III, Tantâ, 2014.

-----, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Halid Hasan Ebu'l-Cûd, Daru'l-Mehâsin, I-V, Cezair, 2016.

-----, *Tayyibetü'n-Neşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî, Dâru İbni'l-Cezerî.

-----, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mü'rşidu't-Tâlibîn*, thk. Ali b. Muhammed 'İmrân, ty.

-----, *Tuhfetu'l-İhvân Beyne'ş-Şatibiyye ve'l-'Unvân*, Daru Künûzi İşbiliyâ, Riyad, 1430/2009.

-----, *Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Ahmed Müflih el-Kudâh, Amman, 2000.

-----, *Ġayetü'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye (I-II), Beyrut, 2006.

İhâb Fikrî, *Takrîbu't-Tayyibe*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Mısır, 2006.

-----, *Takrîbu'd-Durra*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2006.

Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I-II, Daru İhyai't-Türâs el-Arabî, ts. Beyrut.

Maşalı, M. Emin, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yay., Ankara, 2016.

Muhammed b. Abdurrahman el-Halîcî, *Şerhu Mukarribu't-Tahrîr li'n-Neşr ve't-Tahbîr*, thk. İhâb Fikrî, Kahire 2009.

-----, *Mukarribu't-Tahrîr li'n-Neşr ve't-Tahbîr*, thk. Abdulğaffar Muhammed Faysal ed-Durûbî, ys. 2011.

Muhammed el-Mütevellî, *er-Ravdu'n-Nadîr fi Evcuhi'l-Kitâbi'l-Münîr*, thk: Muhammed İbrahim Sâlim, Meketebetü'l-Ezheriyye, Kahire, 2006

Muhammed Saîd Abdu's-Şekûr, *et-Tahrîrat 'ale's-Şatibiyye beyne'l-Kıraeti ve'l-men'*, Daru Ammar, ts..

Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye (I-II), Lübnan, 2002.

Es-Semennudî, Muhammed b. Hasan, *Şerhu's-Semennudî alâ Metni'd-Durra*, thk. Cemaluddin Muhammed Şeraf, Tantâ, 2005.

Yüksel, Ali Osman, "İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'i ve Özellikleri", *MÜİFD*, sayı 7, İstanbul, 1995.